

yer tutur. Şairin hələ sovet dövründən də öncə yazdığı "Yaxşı arxa", "Tülüklü həccə gedir", "Tıq-tıq xanım" kimi əsərlərində folklorlardan istifadə olunmuş, şairin ideyəsi folklor obrazları ilə zənginləşdirilmişdir.

Şair bunu "Təpdiq dədə" (1936), "Qoçpolad" (1938), "Eloğlu" (1939) və "Vətən" (1941) kimi əsərlərində də davam etdirmişdir(3,142).

"Təpdiq dədə" əsərində şair dədə suratılı xeyirxah, nacib bir insan obrazı təqdim etmişdir. Təpdiq dədə bir çox keyfiyyətləri ilə aşiq-dədələr bənzəyir. "Qoçpolad" poemasında romantik pafos, vətənpərvərlik ruhi gücləndir. Burada xalqın hayat təcrübəsi, onun iibrəli əməlləri, nəsihatamız fikirləri, dərin zakəsi canlandırılmış, xalqımızın tarixi keçmiş, yaddelli işğalçılar qarşı apardığı mübarizəsi əfsanəvi-qohramanlıq üslubunda təsvir olunmuşdur. Akademik M.Arif yazıçıdır. Bu poema xalq azadlığından, xalq qüvvətindən danışır, azadlıq şları nəsildən-nəslə keçir, o məhv olunur, gəldikcə artı xalqın möhtəşəm bir qüvvətindən təsir olunur və natiqədə qalib galır" (3,144).

A. Şaiq folklor motivli əsərlərində əsas suratların adlanını da xüsusi olaraq seçir. Qoç, Aslan, Qoçpolad, Eloğlu və s. bunlar suratların xarakterini, xüsusiyyətini, əməllərin uyğun olaraq düzünləndirmişdir. Xalqın müdrükliyinin ifadəsi zamanı Təpdiq dədə, Toxtamış, ağışlı nurani qarı və b. adlardan və epitetlərdən istifadə olunur. Folklor motivlərini daha da kolortlı etmək üçün şair atalar sözlərindən və aforizmlərdən istifadə etmişdir: "Hər gecə sonunda var aydın sohər", "Agacı içindən qurd yeyər", "Tək oldan səs çıxmaz", "Xalq gül akdi, tikan dərdi", "Ehtiyat özü də bir iğidilikdər", "Yurtıcı heyvanın xörəyi qandır" və s. Bunlar əsəri daha təsirli və daha monəti etmək üçün işlədilmiş və əsəri obrazlılıq baxımında daha da zənginləşdirilmişdir.

Mir Calalın həkayələrində və romanlarında folklor motivləri müxtəlif xüsusiyyətlərdə işlənmişdir. Məsələn, "Qorxu" həkayəsində yaziçı usaqlarda qorxu, vahimə kimisi pis hiss doğuran sabablardan birini göstərməmişdir. Bu cəhətdən Böyükəka Taliblinin "Xordən" (1932) həkayəsi da Mir Calalın "Qorxu" həkayəsi ilə səsənşir. "Qorxu"nın qohramanı Raşidilə "Xordən" in qohramanı Əsəd arasında da çıx yaxınlıq müşahidə olunur. Hər iki həkayənin süjeti sadə və ayndır. Burada bəzi əfsanəvi obrazların, xüsusişdə qorxunc obrazların usaqlarda vahimə yaratması və bəzi mənəti təsirləri diqqət çətdilər.

Folklor motivli əsərlər böyük didaktik güce malikdir, onlarda bilik verən, hayat təcrübəsinə öyrədən, naciblik duyuları asılıydan zəngin məlumat və mənə vardır. Bu da insanlara, gənc nəslə ictimai münasibətlərə dərak etməkdə, keçmişin qorumaqla, ləyqətlə yaşamaqdə və gələcəyi qurmaqdə, xəyal gücünü səfərbər etməkla gözəl duyular yaradaraq yardım edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı. III c. Bakı, 1960.

2. Qarayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüz illər. Bakı, 2002.

3. Əzəzov F. Azərbaycan sovet usaq ədəbiyyatının inkişaf yolu (1920-1945). Bakı: Gənclik, 1968, 156 s.

4. Dağıtar U. B. Littérature et folklore. M.: Nauka, 1981

5. Baxtın M. Voprosy literaturnykh i esteticheskikh - M.: Khudoz. Lit., 1975.-502c

Summary

The Article investigates the folklore motives in infantile literature of Soviet period. As a result of the analysis, it was identified that folklore motives were widely used in infantile literature and that this was one of the major sources enriching the infantile literature.

Xülasə

Məqalədə sovet dövrü usaq ədəbiyyatında folklor motivləri araşdırılmışdır. Təhlil nticəsində müəyyən edilmişdir ki, usaq ədəbiyyatında folklor motivlərindən geniş istifadə olunur və bu usaq ədəbiyyatını zənginləşdirən əsas qaynaqlardan biridir.

Açar sözlər: Azərbaycan, sovet, usaq, folklor, motiv.

Rəyçi: prof. Q.M.Namazov

Aytəkin Mirzəyeva

ABDULLA ŞAIQ MÜASİRLƏRİNİN XATIRƏLƏRİNDE

Azərbaycan ədəbiyyatında məktub kimi xatirələr də dövrün ab-havasını təyin etməkdə, burada baş verən ədəbi prosesləri, təlim-tərbiya məsələlərini öyrənməkdə avəzsız mənbədir. Məktub, memar, xatirə ədəbi yaradıcılığın başlangıç və çəçəklənmə mərhələsində sənətkarın faaliyyət prosesinin yaranılmasının əsas vasitələrindən biridir. Bu yaradıcılıq formasından bir çox sənətkarlar istifadə etmişlər. Bu cəhətdən A.Şaiq də xüsusi seçilir. O, böyük bir sənətkar olmaqla dövrünün ədəbi prosesinə bığınca qalmamış, yeri goldikcə məktub və xatirələrdə münasibətini bildirmiştir. Ədəbi və pedagoji prosesin başlangıçında A.Şaiq yazılan xatirələr və Şaiqin özünün yazdığı xatirələr onun sənətkar şəxsiyyətinin açılmasına avəzsız mənbədir.

A.Şaiq yazılan hər bir xatirə tarixi sənəddir. Bu xatirələrə Şaiqin dövrü, şəxsiyyəti, sənətkarlığı və səfliyyətini tamamilə açılır.

Abdulla Şaiqin ilk irihəcmli xatirəsi "Mənim həyatım" adlanır. Burada Şaiqin əsas məqsədi öz tərcüməyi-halının yaxnaq olmalıdır. Bunu xatirədən də başa düşmək olur. Şaiq yazır: Məqsəd tərcüməyi-hal olduğunu və yerlərdəki (Həştərxan) gözəllikləri istidym kimi təsvir edə bilməyəcəyəm" (AMDƏİA, fond 126, siyahı 2, iş 82, vəraq 33). Bu əlyazmanın birinci vəraqında Şaiq əsərin adını "Mənim həyatım" kimi qeyd edir, ikinci vəraqda isə "Tərcüməyi-halim" adlandırır. Avtoqrafi bənövşəyi mürəkkəbələrə eərib qrafikası ilə yazılıb və əlyazma aşağıdakı cümlələrlə başlayır: «1981-ci ildə fevral ayının 12-də Tiflis şəhərində dünyaya gəldim. Atam Qafqaz idarəeti-ruhaniyyətindən seyxlis-lamin baş müəvini Molla Mustafa Talibzadədir. Əslı Borçalıdır. Validim Tiflis sakini tacirlərində Cəfər qızı Mehərridir» (vəraq 2). Şaiq özü haqqda isə belə məlumat verir: «Ata oldum, ətrafın şəhərlərdə bulağım. Bər gün üç uşaq atasımı. İki oğlum, bir qızım var» (vəraq 144).

Xatirə kiçik bir yazı forması olmaqla borabər, həm də müəllifinin dərin hissələrini ifadə edən bədii sənət nümunəsidir. Xatirəni o zaman yazmaq olur ki, müəllif o şəxsiyyətin müasiridir və onunla yaradıcılıq, dostluq, qohumluq və s. əlaqələrində olur. A.Şaiq haqqında xatirə yazan müəlliflərə də bi cəhətdən yanaşanında bu xatirələrdə Şaiqin mənəviyyəti, şəxsiyyəti, dostlara ənsiyyəti, həyatının gizli məzvətləri, yaradıcılıq ənənəsi və s. problemlər aktual olaraq diqqətdə durur. Bu xatirələrin əsas mövzusunu şair və müəllim kimi Abdulla Şaiqin hayatı, şəxsiyyəti, yaradıcılığı təşkil edir. Abdulla Şaiq haqqındaki xatirələr məmənunca bir-birinə yaxın olduğunu üçün onları müəyyən həyat və əaliyyət mərhələləri üzrə qruplaşdırıb. Bu xatirələrdə Abdulla Şaiqin portret çizgiləri verilmişdir. Atababa Musaxanlının xatirələrində də Şaiqin portretini görürük: Şair Şaiq və müəllim Şaiq. Hər iki portret Şaiq şəxsiyyətinin görünən və görünməyən əsərlərinə isiq salmaqla sənətkarə məxsus keyfiyyətlərinin açılmasına da xidmət edir. A.Musaxanlı Şaiq şəxsiyyətinin cəhətdən yanaşır: Şair Şaiq və müəllim Şaiq. O, A.Şaiqi böyük iftخار hissi ilə "bugünkü münavar gəlçiliyin ilə ədəbiyyat müəllimi, Azərbaycan şeirlərinin böyük rüknü, qamurlu küçələrin içərisində gələcəyini təmin edəcək xadimə sahib olmayan kiçik cecuqların ilk mənəvi xadimi" adlandırmış (5, s.7). A.Musaxanlının nəzərində müəllimlik A.Şaiqin böyük sorvadır. O, belə bir tezis iştir ki, hər bir millat, ictimai kütlə başçularının nəzərində öz şəxsi mahiyyəti haqqında qarşılıqliq məhəbbət oyada bilmək üçün onca məktub və ədəbiyyatlarını, bunların yaradıcısı olan müəllim və şagirdlərini ömür əşqırılar (5, s.7). O, ingilislərin məqrurluluğunu "biz Hindistani ver, lakin Şekspirdən vaz keçmərik" şəklində ədəbi işsə verilən qiymət kimi qəbul edir.

A. Musaxanlı şəhərkən ələmətələrə qarşı əsaslıdır. O, şəhərə qarşıdır. O, belə bir tezis iştir ki, hər bir millat, ictimai kütlə başçularının nəzərində öz şəxsi mahiyyəti haqqında qarşılıqliq məhəbbət oyada bilmək üçün onca məktub və ədəbiyyatlarını, bunların yaradıcısı olan müəllim və şagirdlərini ömür əşqırılar (5, s.7). O, ingilislərin məqrurluluğunu "biz Hindistani ver, lakin Şekspirdən vaz keçmərik" şəklində ədəbi işsə verilən qiymət kimi qəbul edir.

A. Musaxanlı şəhərkən ələmətələrə qarşı əsaslıdır. O, şəhərə qarşıdır. O, belə bir tezis iştir ki, hər bir millat, ictimai kütlə başçularının nəzərində öz şəxsi mahiyyəti haqqında qarşılıqliq məhəbbət oyada bilmək üçün onca məktub və ədəbiyyatlarını, bunların yaradıcısı olan müəllim və şagirdlərini ömür əşqırılar (5, s.7). O, ingilislərin məqrurluluğunu "biz Hindistani ver, lakin Şekspirdən vaz keçmərik" şəklində ədəbi işsə verilən qiymət kimi qəbul edir.

A. Musaxanlı şəhərkən ələmətələrə qarşı əsaslıdır. O, şəhərə qarşıdır. O, belə bir tezis iştir ki, hər bir millat, ictimai kütlə başçularının nəzərində öz şəxsi mahiyyəti haqqında qarşılıqliq məhəbbət oyada bilmək üçün onca məktub və ədəbiyyatlarını, bunların yaradıcısı olan müəllim və şagirdlərini ömür əşqırılar (5, s.7). O, ingilislərin məqrurluluğunu "biz Hindistani ver, lakin Şekspirdən vaz keçmərik" şəklində ədəbi işsə verilən qiymət kimi qəbul edir.

Xatirələrdən məlum olur ki, A.Şaiq onun müəllim olduğunu hiss edir. A.Şaiq bütün varlığı ilə özünü sifə sevdirdi bilməsdi. Şagirdləri onun hər bir hərəkətini sevər, məzəmmətlərini də bir at aqayısi kimi qəbul edərdilər. A.Musaxanlının xatirəsindən o da ballı olur ki, Şaiqin xüsusi tədris metodikası, pedagoji təcrübəsi varmış. O, öz şəxsiyyəti və davranışı ilə şagirdlərinə nümunə imiş. Ona görə də onun kiçik bir məzəmmətini şagirdləri özlərinə cəza kimi qəbul edərmişlər. A.Musaxanlı yazır ki, biz onun əsəbiləşən halını görmədik (5, s.8). Bu illər A.Şaiqin Bakı realnı məktəbində dərs dediyi vaxtlar idi, o, milli Azərbaycan sinifində müəllim idi. O, sinifin oxlaq və tərbiyəsinə cavabdeh idi və onun sinif məktəbin müəllimlər surasının iclasında həmişə torflənərməsdi.

Şagirdinin yaddaşında, xatirəsində məktəbin həyatında baş verən yaramazlıqların aradan qaldırılmışda, müdürüyyət zaiflik göstərəndə Şaiqin bu iş müdaxiləsi, azərbaycanlı tələbələrə bir arxadası kimi yaxınlaşaraq problemi çözümsində göstərdiyi fədakarlıq görə qalmışdı. A.Musaxanlı məhz bu cəhətdə fikir verərək Şaiqin belə xarakterizə edirdi: "Şaiqin simasındakı ümumi görünüş ilə öncə təsədүf edənlərə bir bəsətət ərz edər, «on adı bir insan» - deyə vax keçilə bilər. Halbuki, bu belə deyildir, bu görüs və hökm doğru olmasa gərəkdir... Sanıyan, Şaiq comiyiyətimizin yetişdirdiyi axlaqi - bədiələr üzərində bir zirvədir ki, çıxılması ancaq Şaiq kimi ictimai iradə və fəaliyyətə malik adam-

lara - mübaliqə gəlməzə - dahi lərə maxsusdur» (5, s.9).

Abdulla Şaiqin mülliimlik fəaliyyəti bu xatirədə geniş işqlandırılır. Xatirə müelliisi Şaiqin poeziyası haqqında da təssüratı bildirmək olur. Zəmənənin ruhlu şairi kimi tödüm edir. A. Musaxanlının nəzərində şair cəmiyyətin fəvqüna ucalmış şəxsiyyət olmalıdır. Onun fikrincə, «Şaiqdəki tamiz düşünlümüş-dasınılmış əxlaqi anlaysılar, insanı məfkura, daha doğrusu, - «Şairlik»dır. Bu, özünü şairin seyrində, mürəbbinin torbiyisində apaqıça göstərir» (5, s.9).

Müsəirləri arasında A.Şaiqə layiq olduğunu an yüksək qiyməti bəlkə də A. Musaxanlı vermişdir. A.Şaiq bu mərtəbəyə gətirən usaq psixologiyasına bələd olması, onlar üçün təsirli şeirlər yazmışdır. Şaiq elə bir dövrə yaşamasıdır ki, azərbaycanlı balaları tohsilə çox da cəlb olunmurdular. Bakı və başqa yerlərdə rus dilində tədris aparılırlı, heç Azərbaycan dilində tədris vəsaiti də yox idi. Bütün bu çatınlıkları dərk edən, aradan qaldırmaqla çalışan böyük pedaqoq usaq psixologiyasına uyğun olan şeirlər yazımaqla onların təlim-torbiyəsinə, zövqünə uyğun dərs vəsaiti yaradırdı. Şaiqin bu fəaliyyəti ona həm usaq adəbiyyatı mütaxassis, həm pedaqoq, həm də şair kimi adəbiyyat tarixində qalmaga imkan vermişdir. Məhz A. Musaxanlı da bu üç cəhəti əsas tutaraq A. Şaiqin şəxsiyyətini qiymətləndirmişdir. A. Musaxanlı Şaiqin şəxsiyyətini tamamlayan bir xüsusiyyətə də diqqət yetirir. Bu da böyük şair-pedaqoq yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə sahib olmasıdır. Onun diqqətindən cəlb edən şairin əxlaqlının onun poeziyisində eks olunmasıdır, yəni Şaiq həyatında nə qədər əxlaq daşıyıcısıdır, poeziyisindən da bu əxlaqi ruh görürün. A. Musaxanlı onun bu keyfiyyətinin çox mənəvi şəkildə diqqət çədidi: «Yaratdığı bir bədən bir əxlaq dərsi, təqdir etdiyi dərsler dəxi bir şeir olur. Şeirində ancaq təlimi, didaktik dədiliyim tərz rəhbər. Demək olar ki, «ideal» şairin irləridə söylədiyimiz «Şaiqliyi» həm seirində, həm də torbiyisində hakim ruhdur» (5, 10).

Bu xatirə hələ Abdulla Şaiqin sağlığında yazılmışdır. Sənətkarla sağlığında qiymət vermək nə qədər çatın olsa da, verilən qiymətin obyektivlik baxımından geləcək nəsillər tərəfindən düzgün qəbul edilməsi yaqın ki, nəzərə alınmalıdır. Olasılık ki, xatirənin sonluğunu ehtiyatlı tərzdə tamamlanması ona veriləcək qiymətin düzgünlünü nəzərdə tutur: «Bunu kiçik bir dəyişikliklə təkrar edə bilərik: Şaiq yüksək zirvələr yaratmamışa da buna bir təmel atılmışdır. Haqqı ilə sənət və adəbiyyat fəlsəfəsi nəqəl etməmişsə, buna bir vəsih olmuşdur» (5, s.11). Bütün bu deyilənlər göstərir ki, Abdulla Şaiqin yaddaşlarında qorunan xatirəsi zəngin və çoxşaxəlidir. Xatirədən aydın olur ki, A.Şaiq dövrün və zamanın şairidir.

Dövrün və zamanının şəxsiyyətini qiymət verən xatirə mülliimindən böyük məsuliyyət tələb edir. Əgər qiymət verən şəxs adəbiyyat tarixində Şaiq səviyyəsində olarsa, bu məsuliyyət ikiqat artır. Bir xatirə mülliisi kimi Seyid Hüseyn də bu məsuliyyəti dərk edən, onun ağırlığını hiss edən yazılırlardandır. Seyid Hüseynin xatirəsi şagird-mülliim ünsiyyətinin məhəmliyindən yaranan bir nümunədir. Xatirədən aydın olur ki, S. Hüseyin A.Şaiqlə ilə 1903-cü ildə 3-cü rus-müsləman şəhər məktəbinin üçüncü sinifində oxuyarkən tanış olmuşdur. Bu xatirə mülliiminə hörmət notları ilə başlayır: «Vücude zaif, yaşa 3-cü sınıf şagirdlərinən böyük olmayan və boyca kiçik olanı bu yeni mülliim xəstələndən şərəf və elm-ilahi mülliimləri avəzına müvəqqəti olaraq biza tarixi-müqəddəsən dərəcədən oxudacaq id» (5, s.11). Mülliif maraqlı detal kimi A.Şaiqin ilk dəfə sinfə daxil olmasına, sinifdəki intizamsızlıqdan inciyeşək bir dəhə onlara dərs deməməsini ərak yangılışla yada salır.

Seyid Hüseynin gənclik dövrü Bakıda matbuatın, maarifin inkişafı ilə üst-üstə düşməsdür. Dövrün gənclərindən da oxumağa, adəbiyyatya, yazı-pozyuya böyük maraq yaranmışdır. Seyid Hüseyn il 1908-ci ildə adəbi cəmiyyəti təşkil etmişdir, onlar həftədə bir gün, cüma günləri müsəyən evlərdə yığışar, şeirlər oxuyar, sonra da yazdıqlarını müzakirə edərdilər. Bu cəmiyyətin, dərnəyin müzakirəsində köhnə və yenİ adəbiyyat məsəllələri qızışınqlıq öz həlliini tapdırı. Bu dərnəkdə əski adəbiyyat tərəfdarları, S. Hüseyin'in yadıldığı kimi, «şəiri yalnız qəzəldən, qəsidişdən, sənətkarlığı yalnız mühəssinatlaşdırıb, cinasdan» ibarət bilsər, «özlərinin bələğatı-iqnaçıyolları ilə yenİ adəbiyyatı baltalayıb, bəzi əlaqə-tufaq, zaif ədəbi parçaları irəli çəkər yəni adəbiyyat tərəfdarlarını təqnid edirlərdi» (1, s.12). Abdulla Şaiq öz xatirələrində yazardı ki, «Inqilabdan sonra Hüseyin Sadiqin bir yazılıçı kimi meydana çıxmış çoxlarının heyratına sabab oldu. Faqat on o hadisini təqib qarşılıdım. Zira ki, Hüseyin Sadiqə yazıçılığını istədiyi olduğunu çıxdan bilir, «Ağaran daşları» hekayəsindən sonra daha dayırıcı əsərlər yazacağını gözləyirdim... Hüseyin Sadiq təqnid görüsə malik, adəbiyyatda moftun bir insan id» (6, s.329).

Bu xatirədə S. Hüseyin yeni adəbiyyat tərəfdarı kimi A. Şaiqin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirir. O illərdə Abdulla Şaiq şair kimi yetişməkdə idi. Abdulla Şaiqin

Müzlüm gecədə nişanlı bir qız

Bir hürmət, əlam içində yalnız

- misraları ilə başlayan şerini oxuyan S. Hüseyin köhnə adəbiyyat tərəfdarlarına yeni şeirlər necə olması, hansı duyguları ifadə etməsi barədə fikirlərini bildirir. Bu vaxtadək o, Şaiqin yaradıcılığına qədər də bələd deyildi. O, xatirəsində yazar ki, mən bu şeiri dəftərcəmə yaxdım. Növbəti cümu toplantılarında bir nöfər qəzələrin birində çap edilmiş zəif bir şeiri təqnid edir, yəni adəbiyyat tərəfdarlarını isə heç bir şey bilməkdən təqsirləndirirdi. O, sonra Sadiqin qazalına yaxşı Azərbaycanca toxumisini söylədi. Bundan sonra S. Hüseyin toplantılarının nəzərində A. Şaiqin «Müzlüm gecədə...» şeirini oxuyur və bütün məclis iştirakçılara yeni şeirlər necə olduğunu göstərir.

Xatirədən bəlli olur ki, bu hadisədən sonra A.Şaiqlə S. Hüseyin arasında yaradıcılıq münasibətleri başlanır. S. Hüseyin Şaiqin yaradıcılığını izləməkdə davam edir, onun usaq şeirlərinin xüsusi olaraq qiymətləndirir. Bu vaxt qədər ona elə galirdi ki, A. Şaiq yalnız usaq şairi kimi adəbiyyat tarixində qalacaq. 1915-ci ildə S. Hüseyin Şaiqin yənə görür. Bu dəfə şair ona «Şair və qadın» adlı mənzum pyesini oxuyur. O, bundan sonra Şaiqin təkəcə çoxqədə adəbiyyatı şairi kimi yox, həm də yeni şeirlərə qeydiyyatın dayağı, sütununu kimi adəbiyyatın xüsusi olaraq qalacaq. 1915-ci ildə S. Hüseyin Şaiqin yənə adəbiyyatın taməl daşlarını qoyanlardan biridir» (5, s.13).

Seyid Hüseynin özüne isə Mustafa Quliyev belə qiymət verirdi: «Hekayələrində S. Hüseyin təsərüfat yüksəklisi və yeni icimati hayatı səmimiyyətlə danışır, məsələtimizdən bütün kölgəli cəhətlərin meydana çıxarı, sonəyalşmadan, başqa gündülük məsələlərdən yazar və s.» (6, s.333).

S. Hüseyin belə bir cəhətə təsəssüflü diqqət yetirir ki, A. Şaiq təkəcə adıb və şair olsayıd, mülliimlik, məktəb kitabları tərtib etməklə məşğul olmasayıd, Azərbaycan adəbiyyatına daha qiymətlə və mühüm əsərlər verə bilərdi. Lakin onu belə yanaşması düzgün deyildir. A. Şaiqin mülliimlik fəaliyyəti nəticəsindən o qədər şair, yazılıçı yetişmişdir ki, onların bu zirvəyə ucalmasına, qidrətləi şənətkar olmasında onun mülliimlik peşəsi mühüm rol oynamışdır. A. Şaiq həm də bir şair, yazılıçı kimi onlara necə yazmayı, nədən yazmayı da öyrəndi. Şaiqin yetişdirdiyi şair və yazılıclar ona baş ucalığı tətirilərlər.

Ancaq Vəli Hacıoğluunun xatirəsində Abdulla Şaiqin şəxsiyyətindən daha çox mülliimlik, pedagoji şəfaiyyətindən gərə qiymət verir. Vəli Hacıoğlu da Abdulla Şaiqin şəgirdlərindən biri olmuşdur. Mülliif öz xatirəsinə realni məktəbin yerləşdiyi binanın təsvirindən başlayır. 1920-ci ilə qədər həmin binada yerləşən bu realni məktəb indi dələrülmülləminin yanında «Nümunə məktəbi» və «əmələ (işçi) fakültəsi»dir. «Bu binada ilk dəfə olaraq Azərbaycan məktəbinin, Azərbaycan siniflərinin təməl qoyulmuşdur» (5, s.13). Mülliif bu işdə A. Şaiqin rolinin yüksək qiymətləndirir. Xatirədən bəlli olur ki, 6 il əvvəl bu binada ilk Azərbaycan məktəbi təsis edilmişdir. Vəli Hacıoğlu yazar ki, «onna Şaiq adı çəkilində «Nümunə məktəbi», «Nümunə məktəbi» anılanla Şaiq məktəbi xatirə galır» (5, s.14). Sonra mülliif bu məktəbin açılmasının tarixi-icimai sabobları haqqında məlumat verir. Xatirədən o da bəlli olur ki, inqilabın nəticəsi olaraq azərbaycanlılar arasında milli şürən oyanmasına rəğəmən, milli məktəblərin yaradılması işinə başlanılmışdır. Başqa xalqlar öz təhsilərlə ilə tarixi inkisaf yoluna qədəm qomyuşdular. Azərbaycanda isə bu cəhətdən bir gerilik duyulmaqdır. Xalqın ziyanları bu geriliyi aradan qaldırmaq üçün milli məktəb massəsində böyük önmərəmə basıldılar. «Bizi milli bir tərbiyə görmüş, yaxud mənliyini tanıyan bir mürəbbə lazımdır. O zaman meydana Şaiq atıldı» (5, s.14).

Bu xatirədə A. Şaiqin həyatının on dəyərli illeri anılır. Məktəb, pedagoji şəfaiyyətə bağlı A. Şaiq in illərdə böyük zəhmətlər çıkmışdır. V. Hacıoğlu bu illəri belə xarakterizə edir ki, iyirminci ildə hər mülliim pul ardıcınla qədidiqləri zaman Şaiq məktəbi buraxıldı. Inqilabdan sonra da ilələrülmülləminində və əmələ fakültəsində dərs dedi və deyir, təməl daşını qoyduğu «Nümunə məktəbi»ni buraxmayır və buraxmayıacaq da...» (5, s.14). Bu şəfaiyyətindən gərə ona «Mirzə Abdulla» dedilər, adəbi yaradıcılığının qiymətləndirənlər Abdulla Şaiq dedilər. Xatirə V. Hacıoğluun öz mülliimlinin dərin etiharımla onna yənədir.

Abdulla Şaiqin digər bir şagirdi də Saleh Salayev olmuşdur. O da avvalki xatirə mülliisi kimi öz xatirəsinə mülliimlinin həsər etmişdir. Xatirə mülliif Şaiqin həyatının usaqlıq illərini xatırlır. Xatirənin məmənəsindən anlaşıılır ki, S. Salayev Şaiqin ailəsinə yaxın adam olmuşdur. O, Şaiqin həyatının elə inca məqamlarına toxunur ki, bunu ancaq həmin ailəyə yaxın adamlar billsə bilərlər. O, Şaiqin ata-anasına çox bağlı olduğunu, 6 yaşından başlayaraq həyatlarında açılmış rüstdiyə məktəbində oxuduğunu, yaşıının az olmasına baxmayaraq mülliimlərinin sevimlisinə qeyd edir.

A. Şaiqin həyatının ən xirdələşənlərini təsvir edən S. Salayev onun usaqlıq dövründə biliyə yiyələnəsini və öyrəndiyi rus dilindəki kiçik mənzumələrin farscaya və türkcəyə çevirməsini də bir istedad kimi tödüm edir. Xatirədən öyrənirik ki, rüstdiyəni bitirdikdən sonra A. Şaiq anası ilə Xorasan ziyarətinə getmiş və 5 il orada yaşamışdır. Xorasanda yaşıdagı müddətdə Əbdülhəmid istibdadından Xorasana pənah gatıran açıqfikirli edədi mülliimi Yusif Ziya bəylə tanış olmuş, onun açmış olduğu yeni əsərlərə qəzəldən təhsilini davam etdirmişdir. Bu məktəbdə Şaiqin qardaşı da işləyirmiş. A. Şaiq bu məktəbdə türkcə, farsca təxir, adəbiyyat, mantiq, üslubiyat və s. elmlər çəlşidirlər.

Xatirədə S. Salayev A. Şaiqin dövrünün xarakteristikasını verir. Yenə xatirədən öyrənirik ki, çar üsul-idarəsi A. Şaiqin Qafqazda qalmasını zərərlər göründüründən onu taqib etmişdir. A. Şaiq «o vaxt Sədər divanxanasında olan dustaqların məsləhəti ilə Tiflisdən uzaqlaşmaq üçün 1901-ci ildə Bakıya gəlmİŞdir. Burada çox sevdiyi və bən günlə belə sev-sevə davam etdirdiyi mülliimlik həyatına başlamış və bir daha Tiflisə dönməmişdir» (5, s.16). Xatirə mülliif Şaiqin tərcüməyi-halını çox daqiqliklə tə-

vir edir. Bakıya gələn A.Şaiq ilk safliyətinə 5-ci şəhər məktəbində başlamış, sonra 3-cü gimnaziyada, müxtəlisf şəhər məktəblərində, Sabunçu rüşdiyyə məktəbində, daha sonra realni məktəbdə davam etdirmişdir. Bu xatırda A.Şaiqin torçumeyi-hali bədii boyalarla ifadə olunmuşdur. Müllif Şaiqin həyatının illerini elə boyalarla təsvir edir ki, böyük sənətkarın adəbi portreti gözlərimiz qarşısında canlanır. O, Şaiqə xas xüsusiyyətləri belə təsvir edir: «Şaiqbəy hayatından olduğu kimi müəllimliyində də səməmisiyətdən ayrılmamışdır. Təmiz və tərbiyəvi oxlaçı ilə özünü təslobuya sevdirmişdir. Yazı və adəbiyyat dərslerinə layiq olduqları mövqeyi verərək yaxşı yazarları təsviq edir, xüsusi olaraq çalışdırır. Mübahidən heç qorxmayaq rəqidən eadə bilərik ki, heç bir tələbə tərəfindən heç bir müəllimin dəriyi bə qədər cəzibə ilə dönlənilməmişdir. Bu fitri müəllimin elə bir ecazkar ifadəsi, elə təsirkar tələfizü var ki, ən laqeyd tələbə bələ onu böyük bir şövq və həvəslə dinlər. Şaiqbəy dərs verərkən tələbəni o qədər cəzb edir ki, sinfında çəkilən nəfəslər bələ duyuylur. Onun necə bir müəllim olduğunu bilmək üçün mütləq tələbəsi olmalıdır» (5, s.17).

Xatır müəllifi A.Şaiqin içtimaiyyəti olduğunu, tələbələrinin hüquqlarının müdafiəsində fəal iştirak etdiyini de yazır. O, gənciliyi yardım göstərən, onların hüquqlarını müdafiə edən həqiqi vətənpərvər olmuşdur. Rusiyada Fevrал inqilabından sonra görzqamaşdırıcı hürriyyət işçilərindən çəşit qalan tələbələrə öz təşkilatlarını qurmağı tövsiyə etmişdi. 1918-ci ildə A.Şaiq milli sinif tələbələrinə təşkilat qurmağı öyrətmış, buna görə də məktəb müdürüyyəti və onlara nəzarətçi təşkilatlarla mücadiləyə qalxmışdı. Bu işdə da Şaiqin xüsusi hörməti ona öz sözünü deməyə imkan yaratmışdır.

Bu xatırının yazılımasına sabob bilavasitə müəllim-sağird ünsiyyətinin təkcsə sinif otagiñda deyil, həyata da davam etməsi idi. A.Şaiq öz sağirdləri üçün «Gülzər»dan başqa, «Müntəqəbat», «Türk çələngi», «Milli qiraat», «Türk adəbiyyatı» kimi dörsülklər də yazmışdı. S.Salayev də onun bu xidmətlərini nəzərdə tutaraq yazardı ki, «çar osarətinin unuturdurduğu gözəl azərbaycançımızı təlim üçün meydanda heç bir təlim kitabı yox ikən, Şaiq böyük azmla işa başlamış, ... bugünkü ən mühüm təlim kitablarımızı meydana qoymuş ki, bu gün də bunların tamamlanması ilə uğraşmaqdadır» (5, s.18).

İstifadə olunmuş adəbiyyat

1. Abdulla Şaiq. Əsərləri. 5 cild. Cild. Bakı: Yayıçı, 1978, 502 s.
2. Ağamirov M. Abdulla Şaiqin dünyagörüşü. Bakı: Maarif, 1983, 244 s.
3. Azərbaycan adəbiyyatı tarixi. II cild. Bakı: Azərbaycan EA Nəşriyyatı, 1960, 906 s.
4. Xəlilova T. Abdulla Şaiqin hayatı və yaradıcılığı. Bakı: Yayıçı, 1980, 180 s.
5. Şaiqanə yad et (Xatırolar, məqənlər, bədii əsərlər). Bakı: Gəndlik, 1981, 232 s.
6. Talibzadə K. Seçilmiş əsərlər. İki cild. 2-ci cild. Bakı: Azərnəşr, 1994, 432 s.

Açar sözlər: məktub, xatır, Abdulla Şaiq, müəsirləri, adəbi yaradıcılıq

Ключевые слова: письма, воспоминания, Абдулла Шаиг, современники, литературное творчество

Keywords: letters, memoirs, Abdullah Shaig, contemporaries, literary creativity

Абдулла Шаиг в воспоминаниях современников

Письма, мемуары, воспоминания писателей как бесценный источник отражают процессы, происходящие в литературе. Воспоминание – один из малых жанров, художественно отражающих мысли, чаяния писателя. Статья посвящена воспоминаниям современников об Абдулла Шаиге, выдающемся представителе азербайджанской литературы.

Abdullah Shaig in the memoirs of contemporaries

Letters, memoirs, recollections of writers as an invaluable source reflect the processes occurring in the literature. Memories – one of the small genre of art reflecting the thoughts, aspirations of the writer. The article is devoted to the reminiscences of contemporaries about Abdullah Shaig, an outstanding representative of Azerbaijani literature.

Rəyçi: prof. Q.M.Namazov

Qəhrəmanova Ulduz Fərhad qızı

M.Ə.SABİR VƏ İRAN KLASSİKİ MÜSLİHİDDİN SƏDİYİ ŞIRAZI

T.Novruzova görə İran, Türk, Ərəb ölkələrində M.Ə.Sabir ırsinin yayılması və təsiri məsələsinin işləniləndirməsi kimi, onun əsərlərinin bu xalqların dillərinə tərcümə olunmasının öyrənilməsi də çox vacibdir. Bu baxımdan Q.Begdəlinin «Sabir fars dilində» məqaləsi qeyd oluna biler. Sabir fars dilində çevirmiş «Nəsimi-Şimal» qəzetiñin redaktoru Seyid Əşraf Gilaninin yaradıcılığı məqalə müəllifi tərəfindən yaxşı qiymətləndirilmişdir. Eyni zamanda İran məşəli şairlərdən Ə.Lahuti, M.Eşqi, Ə.Dehxoda, Mırza Cahangir xan və başşalarının Sabirin İranda təbliğli yolunda fəal çalışdıqları məlumatdır. (8; s.57)

C.Hacıyeva görə adəbiyyatşunaslar cox haqlı olaraq Mırza Ələkbər Sabir təkcə Azərbaycanın deyil, Şərqi böyük şairi adlandırlırlar. Məlum olduğu üzrə Sabir «Molla Nəsrəddin» vəsiatlısə Hindistan, Türkiyə, Orta Asiya və Şərqi xalqları oxuyurdu. Böyük şairi Azərbaycanla birlikdə Yaxın Şərqi təleyi də maraqlandırıldı. Şərqi intibahına var qıvvıla ilə çalışan böyük sənətkar 1905-ci il rus inqilabını hərəkətət alıqlısayırdı. Çünki bu inqilab Şərqi xalqlarını qəfət yuxusundan oyatmışdı. Bu inqilabın təsiri ilə Asiyada böyük dünən tufanlarının manbyayı açılmış, rus inqilabının ardınca İran, Türkiyə və Çin inqilabları başlanmışdı. Sabir İran hadisələrinə fəal münasibat başlıyordı. O, İran məşrətəsinin uzaq tarixi ilə maraqlanırdı. Onu əvvəllerin on çox düşündürən, Müzəffərəddin şahının ölümündən sonra şahlığı keçən Məhəmməddəli şahın mürtəcə işləri idi. Ballıdılki, Mütəffərəddin şah məşrətə vermiş, Məhəmməddəli şah işa şahlığı əlinə olan kimi bu məşrətəni ləğv etmişdir. Sabirin Məhəmməddəli şah əleyhina yazdığı şeirlər geniñ xalq kütlələri arasında olduğunu tez yayılır və dərhal əzberlənirdi. İfranda elə bir mühüm siyasi, içtimai hadisə olmamışdır ki, Sabir onu qələmə almamış olsun. O, dövrü matbuatdan hətta ayrı-ayrı inqilabçılarından İran inqilabına dair məlumat toplaşır və günün tələbələrinə uyğun aktual şeirlər yazırırdı.

Bu problem Ə.Cəfər, M.Cəlal və s. kimi adəbiyyatşunaslarının məqalələrində öz əksini tapmışdır. M.Ə.Sabirin Şərqi adəbiyyatından ilk məlum tərcüməsi. Şairin məktəbdə oxuduğu illərdə edilmiş bu tərcümə ilk dəfə 1912-ci ildə A.Şəhərin «Hophopnama»ya yazdığı müqaddimədə çap olunmuşdur. Büütün nəşrlərə daxil eilmişdir. A.Şəhərin şerin tərcümə tarixçesini belə izah edir: On iki sinnə yetişikdə mərhum farsı hökəyələrinin türkçə mənzum tərcüməsini Sabirdən istəmiş.

O cümlədən «Güliştən»:

Didəm güli-taza çənd dəsto
Bar günbadı az giyah bəstə-
hekayəsinə Sabir türkə boylə nəzmən tərcümə etmişdir:
Göründüm neçə dəstə taza güllər,-

Bağlanmışdır idı giyah ilən tər;
Dedim: "Na olur giyahi-naçiz
Ta əyləşə gül soñində eziż"
Ot ağlayaraq dedi: "Otu sən,
Söhbət eləyim, qəmim götür sən
Alişər edərmi tərk-i-söhbət,
Halonki olarda var saxəvət"

Sabirin "Ordəbil hakimi Rəşidülmülkə" ("Ey qolçomaq, əlsizlərə cox eyləmə azar") adlı dörd misralı satırı Şeyx Sədinin dili ilə deyilir. Belə ki:
Seyx Sədi:

Ey qolçomaq, əlsizlərə cox eyləmə azar,
Zən etmə ki, daimə belə qızığın qala bazar...
Min zülm çatır xalqa dilazərligindən,
Yeydi sənə ölmək bu cəhəndlərindən!...

Bu şeir ilk dəfə "Yeni həqiqət" qəzetiñində 17 fevral 1911-ci ildə, № 22-də "Mütərcim Ə.S." imzası ilə çap olunmuşdur. Birinci nəşrdən başqa, bütün qalan nəşrlərə daxil edilmişdir. (7; s.248)

Ə.Cəfərə görə Sabirin İran şairi Sədiyə də farsca iki nazırı və ondan bir təzmini vardır.

1. Sədinin on iki beytdən ibarət olan "Şərəfi-mard de cüdəstü kəramət be sücud" misrası ilə başlanan qazalından Sabir beş misranı təzmin etmişdir. Lakin Sədininiki qazal şəklində, beytlər üzrə qurulmuş, Sabirinkı isə müsəmməz altılıq şəklində bəndlər üzrə qurulmuşdur. Vəzneə bu iki əsər eynidir, təzmində başqa cüra də olmaz. Bunların qəfiyələrində də birləşir var. Lakin Sabirin bu şerinin səciyyəvi cəhət ondakı təzminlər deyil, bəlkə də Sədinin əsərini təhzil etməsindədir. Sabirin şerinin məzmunca moralist bir əsərdir. Böyük humanist şair onda insanları comərdlilik, təvəzükçülik, alicənəblilik, pərişanlıqda allahın sonsuz böyükliyinə inam yoluñda nəşihələr verir. Sabir isə öz şəfərisində bu fikirləri təsirinə çevirirək və həqiqətdə, onlara etiraz edir. Anlaşılr ki, Sədi əsərini öz hakiməna mülahizələrinə əsaslanaraq yazımış. Sabir isə həyatın gilpaq həqiqətlərini əlinde əsas tutaraq, onu təhzil etmişdir. Sabir fars dilində yazdığı bu şəfəri ilk dəfə "Molla Nəsrəddin" jurnalında 19 may 1907, № 20-də imzasız çap olunmuşdur. Yalnız ilk dörd nəşrə daxil edilmişdir. Üçüncü və dördüncü nəşrdə "Pəndi-hakiməyi-Lağlağı" adı ilə verilmişdir. (7; s.348)